

Стање и перспективе развоја пољопривредног задругарства

Гордана Роквић Кнежић, Стево Мирјанић, Адријан Гунић

Сажетак: *Задругарство у Републици Српској је у позицији суочавања са посљедицама развоја из ранијег периода, посљедицама рата и креирања новог концепта развоја задругарства, полазаћи, прије свега, од промјена правног, економског и политичког уређења земље. Уочљиве су двије појаве или два правца развоја задруга: један је правац развоја којим иду новоосноване задруге које су у потпуности или барем дјелимично ускладиле своје пословање са задружним принципима и законским оквиром и које имају здраву пословну и тржишну политику, и други правац, правац застоја а не развоја односи се на још увијек присутне тзв. старе задруге, које нису прилагодиле своје пословање нити новом законском оквиру нити новим тржишним околностима, а врло често су оптерећене и судским процесима, у оквиру којих је блокирана значајна задружна и државна имовина. Искуства развијених земаља доказују да је задругарство један од незамјењивих сегмената развоја пољопривреде и села и веома погодна форма за слободно и добровољно удруживање произвођача. Улога задруга у будућности је да својим дјеловањем утичу на смањење социјалних и економских подјела и да цио ток усмјере на праведнији начин. Могло би се рећи да задруге, са становишта својих принципа,*

Цитирање: Роквић Кнежић Г, Мирјанић С, Гунић А (2024) Стање и перспективе развоја пољопривредног задругарства. У: Остојић А, Вашко Ж, Пржуљ Н (уредници) Агроекономски аспекти одрживог развоја пољопривреде. Академија наука и умјетности Републике Српске, Бања Лука, Монографија LVIII: 263–292

Cite as: Rokvić Knežić G, Mirjanić S, Gunić A (2024) Status and prospects of agricultural cooperative development. In: Ostojić A, Vaško Ž, Pržulj N (eds) Agroeconomic aspects of sustainable agricultural development. Academy of Sciences and Arts of the Republic of Srpska, Banja Luka, Monograph LVIII: 261–292

представљају незамјењиве облике организовања људи. Оне, у ствари, по својој структури и специфичностима, носе кључеве властитог успјеха. Различити су параметри адекватности задруга, а истичу се сљедећи: приоритет задружног чланства; различитост задруга; јачање моћи људи; брижљиво управљање ресурсима; креирање финансијске моћи; стратешко размишљање. Задружно чланство мора бити у средишту пажње задружног покрета, јер је чињеница да чланови имају најмање троструку улогу у својим организацијама.

Кључне ријечи: Задругарство, пољопривредне задруге, задружна имовина, задружни принципи, задружне вриједности

5.1. Увод

Значајан број задруга, у послеријатном периоду, суочио се са потешкоћама које су се огледале у тешком организационо-економском положају који, не само да није превазиђен, већ се код једног броја задруга и погоршао. Томе су, поред истакнутих потешкоћа, допринијеле и прилике у самим задругама, прије свега, лоша организација, слаб менаџмент, несхватање суштине задружног организовања, лични интереси и слично (Мирјанић и сар. 2013). У посљедњем периоду, чињени су значајни напори на превазилажењу оваквог стања и предузете мјере које су се односиле, поред осталог, на сљедеће: донесен је Програм развоја задругарства Републике Српске за период 2011–2016. године, као јединствен примјер у региону; направљена је прва инвентаризација стања у задружном сектору; запослено је 30 високообразованих кадрова у оквиру Програма запошљавања у 30 пољопривредних задруга; издвојена су значајна средства за подршку пословним активностима задруга; посебно су подстицане новоформиране задруге; креиран је нови нацрт Закона о измјенама и допунама Закона о пољопривредним задругама, који је имао за циљ рјешавање питања задружне имовине и друго. Међутим, и поред тога садашње стање у задругарству се не може оцијенити као задовољавајуће.

Да би се задругарство развијало на савременим принципима задругарства развијених земаља, неопходно је створити такве услове који омогућују афирмацију свих задружних вриједности, примјерене потребама развоја савремене економије. У том смислу треба кадровски оспособити и јачати задруге и задружни савез уз елиминисање волунтаризама и практицизма у њима, проводити прописе примјерене специфичностима пословања задруга, створити услове за развој и оснивање аутономних, економски способних и демократски вођених задруга, довршити процес поврата имовине, вршити едукацију кадрова за вођење пословања задруга и др. (Мирјанић и сар. 2013).

5.2. Историјат настанка и појам пољопривредних задруга

У развоју првих потрошачких задруга истичу се три значајна историјска догађаја у вријеме транзиције у Енглеској (Vujačević-Zakić 2000):

1. Индустијска револуција, која је увелико смањила број радне снаге, чиме се створила велика незапосленост, те потреба за удруживањем;
2. Чартистички покрет, који су покренули радници, а чији је главни циљ био побољшање економске и политичке позиције радничке класе као и њиховог социјалног статуса;
3. Утицај познатог социјалтописте Роберта Овена, чији су ученици директно учествовали у формирању Рожделске задруге.

Прве задруге на територији Балкана појавиле су се крајем XIX вијека. Појаву првих задруга на територији Србије поближе описује Vasić (1998) у свом раду „Задружна својина и враћање имовине задругарима“. Према наведеном извору „у XIX вијеку долази до значајних друштвених и економских промјена које су условљавале и велике социјалне потресе. Прелазило се из натуралне на робну размјену, односно долази до нестанка феудалних капиталистичких односа. Посебан значај се придавао оснивању задруга (Рајфајзеновог типа) као економске, али и друштвене нужности. Циљ је био да се сеоско становништво заштити од пропадања, али и да се промијени начин живота и оспособи за савремену пољопривреду“.

Говорећи о оснивању првих задруга на територији Хрватске, Mataga (2005) објашњава да је „пресудан утицај на развој аграрних односа имао феудални поредак. Мален сељачки посјед настао је након распада феудализма и кућних (породичних) задруга, које су стољећима биле обиљежје села на хрватским просторима. Сељачки посједи су се све више дијелили, стварана су нова огњишта и нове куће. Сељаци су тако остајали на све мањим посједима, од којих се тешко могло живјети.“ Од њега, такође, сазнајемо да је „транспортном револуцијом“ криза још више погоршана крајем XIX вијека, те да су те друштвене и економске промјене узроковане капитализмом довеле до повећања концентрација капитала и настанка трговачке и банкарске институције, што је трајно осиромашило и задужило сељаке. Управо ова дешавања су довела до стварања задруга, јер су сељаци били присиљени да сами траже рјешења.

О формирању првих задруга у Босни и Херцеговини сазнајемо од Шољића, који наводи да је прва задруга у БиХ формирана 1904. године. Након ове, услједило је формирање задруга и на другим подручјима БиХ. То значи да је формирање првих задруга у БиХ у односу на њене сусједне земље, земље бивше Југославије, каснило око педесет година (Словенија 1851, Хрватска

1866, Србија 1870). Прве задруге у БиХ настале су у сеоским срединама и мада су биле творевине сељака, ипак су имале искључиво кредитни карактер. Стога је разумљиво да су све оне, као и оне кредитне задруге које су на селу настајале касније, свој узор налазиле у кредитном задругарству Њемачке. Након појаве кредитних задруга, већ 1909. године основана је и прва земљорадничка произвођачка задруга.

Велики допринос у развоју задруга у свијету је донијело формирање међународног задружног савеза (International Co-operative Alliance – ICA) у Лондону 1895. године, што се десило недуго након појаве првих задруга.

Према Међународном задружном савезу идентитет савремене задруге (кооперативе) састоји се од три битне компоненте:

1. дефиниција задруге,
2. задружне вриједности,
3. задружни принципи.

Постоји више дефиниција задруга, а једна од познатијих је дефиниција ICA (1895), која гласи: „Задруга је аутономна асоцијација лица добровољно удружених са циљем остварења њихових заједничких економских, социјалних, културних потреба и жеља кроз заједнички посједовано и демократски контролисано предузеће.” Према Вучковићу (Vučkoviću 1957) дефиниција задруга гласи: „Кооперација је облик економске сарадње између индивидуалних пољопривредних произвођача и социјалистичких организација заснована на потпуној добровољности и економској заинтересованости произвођача, односно обостраној користи партнера.” Постоје многе дефиниције везане за задруге, али су горе наведене једне од најзначајнијих дефиниција које се често помињу у литератури.

Говорећи о задружним вриједностима, Vujatović-Zakić (2000) их тумачи као „систем вриједности задружног покрета на којима почива свака задруга, међу којима су самопомоћ, самоодговорност, демократија, једнакост, праведност и солидарност. У складу са традицијом утемељивача ових вриједности задругари такође уважавају етичке вриједности као што су поштење, отвореност, друштвена одговорност и брига за друге. Признавање свих ових вриједности је од примарног значаја за задружне принципе.”

Задружне принципе Vujatović-Zakić (2000) објашњава као основно упутство (смјернице) помоћу кога задружне организације у пракси примјењују задружне вриједности.

Положај пољопривредних задруга у Европи се у великој мјери промијенио у посљедњих десет година. Од „продавнице” социјалистичке пољопривреде и преовладавајућег облика власништва у пољопривреди, задруге су дошле у

позицију само једног од могућих облика пословања у пољопривреди. Задружни систем демократског одлучивања чини се да је непоновљиво неприкладан у вријеме трансформације економије, када се мијења ситуација на тржишту и позива на флексибилне и брзе одлуке. У многим случајевима, задруге се још увијек чине оптерећене вишком радне снаге и успоменама на „славну“ прошлост, укључујући и однос својих чланова према кооперативној имовини и друштвеним и културним услугама које су обезбјеђивали за своје чланове. Власнички односи су се промијенили: постоје фармери као чланови задруге, али и право власника, који још увијек чекају рјешавање потраживања њихове имовине.

Према Боучковој (Boučková, 2002) током протекле деценије развиле су се, осим „класичних“ задруга четири нова типа: дионичарске задруге, задруге кћери, дионичарске задруге са могућношћу трговине дионицама („Нова генерација ко-оператива“) и задруге с ограниченом одговорношћу (ПЛЦ). Те врсте се разликују у основи у примјени основних задружних вриједности и принципа. Може се рећи да се задруге све више удаљавају од оригиналних принципа а посљедњи тип задруга – задруге с ограниченом одговорношћу, не чине се више као задруге у складу с нашим разумијевањем, јер је власништво у цјелини тзв. дионичара, који су, међутим, прије власници дионица. Улогу чланова у оваквим задругама играју тзв. покровитељи или патрони, односно купци задруге.

Још једна важна разлика је да у већини њих, ту су не само чланице, већ и инвеститори, а код неких типова и вањски, тако да су приходи распоређени, не само с обзиром на учешће у послу или производима, већ и према уложеним дионицама.

Дионичарским и задругама кћери називају се и задруге са вањским инвеститорима, јер инвеститори нису чланови задруге. Задруге са могућношћу трговине дионицама и задруге с ограниченом одговорношћу су тзв. члан-инвеститор задруге, јер су улагачи искључиво или углавном чланови.

Зато се сматра да задружно законодавство у ЕУ може бити унапређено. Важна питања којима се треба бавити односе се на флексибилност унутрашњег управљања, на могућност разликовања гласачких права и расподјелу нето прихода, могућност увођења чланства за инвеститоре и могућност именовања професионалаца који нису чланови у управном одбору и/или надзорном одбору. Такође, у неколико држава чланица може се побољшати положај задруга и њихових чланова са становишта пореског права и права конкуренције.

5.3. Задружни принципи

Општеприхваћени принципи задругарства у законодавствима већине земаља, укључујући и законодавство Републике Српске, јесу принципи које је донијела ИСА на свом конгресу у Манчестеру 1895. године (ИСА, 2017):

„1. Добровољно и отворено чланство

Задруге су добровољне организације, отворене свим људима који могу користити њихове услуге и вољни су прихватити одговорности које носи чланство, без полне, друштвене, расне, политичке или вјерске дискриминације.

2. Демократска контрола од стране чланова задруге

Задруге су демократске организације контролисане од стране својих чланова који активно судјелују у управљању и одлучивању. Мушкарци и жене, као изабрани представници, одговарају чланству. Чланови задруга имају једнака гласачка права (принцип један члан један глас), док су и остали нивои задруге такође организовани по демократским принципима.

3. Економска партиципација чланова задруге

Чланови равноправно доприносе и демократски одлучују о капиталу задруге, при чему је барем дио тог капитала уобичајено у заједничком власништву. Чланови обично стичу ограничену корист, ако је има, за капитал који су унијели у задругу у облику чланског улога. Чланови остварене вишкове (добит) одређују за неку од сљедећих намјена: развој пословања задруге, могуће повећање обавезних резерви задруге изнад законског минимума, награде (упис додатних улога и/или исплате) члановима сразмјерно њиховом удјелу у трансакцијама са задругом, те у друге активности одобрене од чланства.

4. Аутономија и независност

Задруге су независне организације којима управљају њихови чланови и које служе као подршка својим члановима. У случају сарадње с другим организацијама, укључујући и државна тијела, или прикупљања капитала из вањских извора, оне при томе задржавају своју самосталност и демократско управљање чланова.

5. Образовање, обука и информисање

Задруге омогућују образовање и обуку за своје чланове, изабране представнике, руководиоце и запослене како би допринијели развоју задруге. Задруге информишу ширу јавност – посебно млађе људе и утицајне представнике – о својој природи и користима задругарства.

6. Међузадружна сарадња

Задруге су ефикасно средство својих чланова којим се јача задружни покрет сарадњом на локалном, националном, регионалном и међународном нивоу.

7. Брига за заједницу

Задруге раде на одрживом развоју заједница у којима дјелују кроз правила одобрена од стране њихових чланова.”

Закон о кооперативним друштвима на нивоу Европске уније из 2003. године ослања се углавном на принципе Међународног задружног савеза. Дакле, то изричито значи да ће задруга имати отворено и добровољно чланство, демократско управљања према систему један члан – један глас и подјелу вишкова према учешћу. Ипак, закон је дозволио задругама да буду затворене и да уведу пондирање права гласа, али у таквим случајевима задруга ће бити дискриминисана од стране опорезивања (неће имати умањење пореза) и на тај начин овакав приступ у пракси остао је незанимљив.

Према схватању америчке школе задругарства, задруге су прије свега економске организације, при чему постоје три принципа која јединствено карактеришу задружну организацију:

- принцип „*user owned*” (у власништву корисника): онај који посједује и финансира задругу је онај који је и користи;
- принцип „*user control*” (контрола од стране корисника): онај који контролише задругу је онај који је и користи. Управни одбор се бира демократски. Одбор утврђује свеукупне оперативне политике, одобрава годишњи буџет, надгледа рад и расподјељује члановима профите проистекле из рада задруге. Одбор такође ангажује професионално руководство које ће се бавити свакодневним радњама;
- принцип „*user benefit*” (бенефиције за кориснике): основна сврха задруге јесте пружање и расподјела бенефиција корисницима на основу њиховог рада преко задруге. Иако циљ пољопривредних задруга није да стварају поврат улагања, оне, као и сва предузећа, морају покрити трошкове и створити капитал за покриће ширења пословања и неподвижених ванредних ситуација.”

Темељни модел задругарства односи се на организације оријентисане према узајамној помоћи које су у екстремној верзији искључиво засноване на економском интересу. У кооперативним системима које карактерише преовладавање овог модела, кооперативне организације се перципирају као приватна предузећа, која се разликују од традиционалних предузећа због својих власничких права, а не због друштвене функције која се проводи или демократске улоге у економском смислу. Од задруга се не тражи да се баве социјалним циљевима и њихова специфичност је способност да раде у контексту тржишних неуспјеха. Строго поштовање принципа узајамности и јасне економске оријентације су карактеристике које дијели већина кооперативних покрета који припадају земљама њемачког говорног подручја

и САД. Према њемачком задружном закону, задруге се сматрају приватним удружењима самопомоћи, првенствено осмишљеним да пруже предности својим члановима, али не и као инструменти социјалне реформе. Као што њемачка доктрина сарадње подвлачи, задруге које теже колективним циљевима, као одступање од оригиналног кооперативног модела, ризикују да изгубе свој карактер самопомоћи и стога им је суђено да се претворе у друге врсте организација које су суштински посвећене промоцији других интереса. Поред тога, за разлику од других европских земаља, као резултат њихове чисто декларисане приватне природе, и аустријском и њемачком кооперативном сектору недостаје јавно признање и препознавање. Према томе, задруге се обично не сматрају алтернативом традиционалним компанијама. Исто тако, и амерички кооперативни систем углавном карактеришу кооперативне организације које имају примарну улогу да унаприједи тржишта која не функционишу добро. Задруге у оквиру овог модела су као и све друге врсте предузећа. Они немају никаква социјална ограничења и могу се разликовати само због структуре својине (добит се дистрибуира неинвеститорима).

Скорашњи развој нових задруга у земљама ЕУ повезан је прије свега са њиховим даљњим ангажманом у пружању образовних и социјалних услуга, које се изводе изван „граница“ чланства у кооперацијама. Нова кооперативна рјешења укључују: друштвене задруге, задруге у заједници, задруге за социјалну солидарност, задруге са више заинтересованих страна.

Европска комисија је 2003. године донијела заједнички основ за задружни законски оквир, који би вриједио за све земље чланице. Иако се очекивало да ће нови законски оквир на нивоу ЕУ уклонити двосмислености разумијевања задружног пословања, он је прије свега формиран да омогући успостављање прекограничне сарадње задруга, односно формирање мултинационалних задруга унутар ЕУ. Национални закони и правила за пословање задруга не подлијежу обавези усклађивања својих одредби са ЕУ правним оквиром за задруге. Главни циљ заједничког законског оквира за кооперативе на нивоу ЕУ је да задовољи потребе и/или промовише економске и друштвене активности својих чланова (физичких или правних лица), нарочито кроз склапање међусобних споразума за снабдијевање добрима или услугама поштујући сљедеће принципе:

- активности задруга морају тежити узајамној користи тако да сваки члан може да искористи те активности на основу његовог учешћа;
- мора постојати преписка између чланова и клијента/запосленика/добављача; осим ако је другачије предвиђено другачијом законском одредбом. Задруга не може да прими трећа лица која нису партнери да би имали користи од њених активности или да учествују у реализацији сопствених операција;

- контрола задруге мора бити праведно распоређена међу члановима (на принципу „један члан – један глас“), са изузетком обезбјеђивања гласова у складу са одговарајућим доприносом чланова;
- интерес за капитал уложен у друштва мора бити ограничен;
- коначни профит мора се расподијелити према обављеним активностима од стране задруге („дивиденда на куповину“), или искориштен да задовољи потребе чланова;
- не може бити неоправданог одбијања уласка нових чланова (у односу на принцип отвореног чланства);
- нето имовина настала ликвидацијом мора да иде само ентитетима са алтруистичким циљевима или другим задругама које имају исте циљеве или имају циљ од општег интереса.

Статути задруге морају осигурати управљачку структуру. У том смислу постоје двије могућности: дуалистички систем (орган управљања и надзорни орган) или монистички систем (административно тијело).

Поред тога, ако је то дозвољено законом државе чланице, статут може да обезбиди међу члановима задруге не само клијенте или добављаче, већ, у неким околностима, ограничен број „чланова инвеститора“ који немају интерес да користе или производе робу или услуге задруге. Право гласа који је у статуту приписан „члановима инвеститорима“ мора бити у складу са законом државе у којој се налази сједиште. У сваком случају, међутим, „чланови инвеститори“ не могу имати више од четвртине укупног права гласа.

Директива о учешћу запослених у задругама има за циљ одржавање права запослених који ће бити укључени у стварање задруге. Директива предвиђа три начина укључивања запослених: информације, консултације и учешће. Стога, свака земља мора у своје национално законодавство пренијети најмање једну од ове три опције и ако то не успије, онемогућава оснивање сједишта европске задруге.

5.4. Значај пољопривредних задруга у пољопривреди

Према *European Parliamentary Research Service* на свијету постоји преко три милиона задруга (Karakas 2019). Оне заједно запошљавају око 280 милиона људи, што представља 10% свјетског запосленог становништва. Око 300 највећих задруга и удружења на свијету су у 2016. години оствариле укупан годишњи приход од 2.018 милијарди америчких долара. У ЕУ постоји око 131.000 задруга, са више од 4,3 милиона запослених и са годишњим

приходом од 992 милијарде евра. Према истом истраживању (Karakas 2019), задруге имају значајан тржишни удио у неколико сектора:

- пољопривреда: 83% у Холандији, 79% у Финској, 55% у Италији и 50% у Француској;
- шумарство: 60% у Шведској и 31% у Финској;
- банкарство: 50% у Француској, 37% на Кипру, 35% у Финској, 31% у Аустрији и 21% у Њемачкој;
- малопродаја: 36% у Финској и 20% у Шведској;
- лијекови и здравствена заштита: 21% у Шпанији и 18% у Белгији.

Задруге имају снажно присуство на тржишту у европском ланцу снабдијевања храном. Према извјештају из 2014. године, под називом *Развој пољопривредних задруга у ЕУ*, а који је објавила Генерална конфедерација пољопривредних задруга у Европској унији (COGESA 2015), укупан приход свих пољопривредних задруга је износио 347 милијарди евра у 2013. години. Исте године било је око 22.000 задруга са око 6,2 милиона чланова. Око 100 највећих пољопривредних задруга показало је значајан тренд раста, тако да је укупан промет од 2011. до 2013. порастао за 18%.

Пољопривредно задругарство има висок проценат тржишног удјела у пословању развијених земаља, као што су Холандија, Француска, Финска, Италија и др., што потврђује значај задругарства за укупни развој пољопривредног сектора (Гунић 2021). Земље ЕУ показују добар примјер удруживања пољопривредних произвођача у задруге, те се исти принципи могу примијенити у БиХ и значајно допринијети развоју сектора пољопривреде. Поготово јер је БиХ једна од земаља у којима доминирају индивидуална пољопривредна газдинства са уситњеним посједима и малим обимом производње. Да би се могли примијенити европски задружни принципи на територији БиХ, као и побољшати задружни сектор који чине тзв. старе задруге, односно задруге основане у СФРЈ, потребно је прво ријешити један од главних и ограничавајућих проблема, а то је рјешавање питања задружне имовине и задружне својине у пољопривредном задругарству (Гунић 2020).

Задруге, као облик пословног организовања, сматрају се традиционалним видом удруживања пољопривредних произвођача на простору Републике Српске. Међутим, иако имају дугу традицију, задруге тренутно немају израженији утицај на тржишту. У прилог овом иду и подаци да су на територији Републике Српске регистроване 382 пољопривредне и земљорадничке задруге, од којих су 83 пословно активне, тј. свака четврта (22%). Општа слика пољопривреде у Републици Српској је да је присутан велики број пољопривредних газдинстава са уситњеним посједима који су веома често и територијално неповезани, што доприноси умањеној конкурентности, али и

споријем развоју самог пољопривредног сектора. Улога пољопривредног сектора у укупној економији Републике Српске је од изузетног значаја. Полазећи од тога, пољопривредним задругама требало би дати посебну важност, као тржишно оријентисаним организацијама произвођача. Значај и позиција задруга на тржишту треба да се види кроз примјену предузетничког пословног понашања у смислу сигурнијег пласмана, али и једноставније набавке средстава и добара како би се унапредио положај пољопривредног произвођача и јачала његова конкурентност. Задруге, као облик удруживања пољопривредних произвођача, могле би да допринесу и креирању робних марки, стандардизацији и сертификацији производње, заједничком маркетингу и др.

Гледано у цјелини, произвођачи су на тржишту пољопривредних производа изложени снажној конкуренцији, компликованим процедурама, притисцима трговачких лобија, наметању различитих захтјева у погледу квантитета, квалитета, цијена, стандарда и друго.

Без удруживања пољопривредних произвођача у задруге и јачања позиције постојећих задруга, на тржишту ће бити све теже остваривати позитивне резултате пословања, јер произвођачи појединачно имају малу моћ у односну на друге учеснике на тржишту.

Управо удруживање путем задруга треба да допринесе смањењу трошкова индивидуалних произвођача при наступу на тржишту, концентрацији понуде производа, повећању количина, квалитета и асортимана, те преузимању и дистрибуцији производа, али и набавци инпута и других добара за производњу. Основна функција задруге, поред осталог, јесте јачање тржишне позиције и могућност утицаја на организацију тржишта.

„Удруживањем с другим произвођачима у задругу може им дати много већу моћ на самом тржишту. Осим тога, задруге произвођачима омогућују већу контролу над производима, будући да на тај начин стварају властити пут према потрошачима и уједно превазилазе праксу једног или више посредника у тржишном ланцу.”

Међутим, у нашим условима, углавном се ради о „покиданим” и неуређеним тржишним односима међу пословним партнерима и веома често несигурним и краткорочним купопродајним уговорима. У многим анализама позиција задруге на тржишту, задруга се види се као „централно мјесто” гдје би се трговци на мало, велетрговци и прерађивачи снабдијевали, али уз обезбјеђење количина, квалитета, континуитета, коректности, паковања и цијена, чиме би се елиминисала разједињена тржишна понуда и показала снага задруге, као производно-тржишног субјекта.

Према истраживањима проведеним међу задругарима у Републици Српској (Програм развоја пољопривредног задругарства Републике Српске за период 2019–2025. година), као највећи значај задруга истичу се: пласман производа у 50,85% случајева, потом 16,10% види значај задруге у погледу набавке репроматеријала, те 15,25% у кредитирању. Од укупног броја анкетираних задруга, њих 69% врши откуп пољопривредних производа, при чему нешто мање од 50% има склопљене уговоре са откупљивачима или тачније 46,15%. Откуп, односно пласман, долази до изражаја првенствено код осјетљивих производа, као и производа који су већим дијелом везани за прерађивачку индустрију (на примјер млијеко). Исто тако, скоро 18% задруга одобрава директно кредите својим члановима. Најчешћи облик директног кредитирања задругара је у виду репроматеријала (15,38%). Анализом откупљених количина појединих производа у испитиваном узорку и откупа и продаје пољопривредних производа у Републици Српској може се закључити да се ради о веома малом удјелу задруга у откупу пољопривредних производа. Најзначајније учешће у откупу у задругама које су биле предмет истраживања, било је код краставаца и паприке, а најмање код житарица и кромпира.

Таб. 5.1. Количина откупа и продаје одређених пољопривредних производа
Table 5.1. The amount of purchase and sale of certain agricultural products

Производ	Удио анкетираних задруга у укупном откупу РС (%)
Пшеница	0,02
Кукуруз	1
Дуван	10
Соја	5
Кромпир	1
Свјежа паприка	55
Краставци	77
Јабукe за прераду	2
Крушке	0,4
Свјеже шљиве	19
Јаја, конзумна	4
Млијеко, кравље	2
Мед	100

Из приказа статистичких података наведених у табели, може се закључити да је учешће задруга у откупу и преузимању пољопривредних производа веома

ниско. То је посљедица, једним дијелом, сиве економије, али још значајније је посљедица одсуства организованог откупа и уговорних односа произвођача, прерађивача и других актера на тржишту.

Посматрајући наведене податке може се рећи да то, с једне стране, води расту ризика у процесу производње, неизвјесности и несигурности за пољопривредне произвођаче у пласману, а с друге стране утиче и на мању могућност планирања производње, као директне посљедице немогућности или отежане продаје производа.

Искуство развијених земаља може послужити као примјер за унапређење, развој и изградњу боље позиције домаћих задруга на тржишту. Сигурно да један дио побољшања улоге и значаја није само посљедица организације задруга, већ и законских рјешења која могу довести исте у бољу позицију на тржишту.

У земљама ЕУ задруге се виде као организације које доприносе стабилизацији, посебно у пољопривреди, гдје се јавља несигурност и нестабилност цијена и гдје су тржишна колебања израженија. Добро организовани фармери у развијеним земљама, који посједују и његују традицију удруживања, активно утичу на функционисање тржишта, учествују у доношењу стратегија развоја, законских мјера и мјера механизма аграрне политике, чиме штите своје интересе и стварају боље услове за рад и живот на селу, доприносећи на тај начин, и укупном руралном развоју (Копривица и сар. 2009). Тако се произвођачима даје могућност стављања производа на тржиште без посредовања произвођачке организације, што је описано у члану 12 *Delegirane uredbe Komisije (EU) 2017/891*:

1. „Ако произвођачка организација то одобри и ако се тиме испуњавају услови које су утврдиле државе чланице и произвођачка организација, придружени произвођачи могу:

- a) продавати производе директно или изван својих газдинстава потрошачима за личне потребе;
- b) сами или преко друге произвођачке организације коју одреди њихова матична организација ставити на тржиште количине производа које су незнатне у односу на количину производње намијењене тржишту њихове организације за предметне производе;
- c) сами или преко друге произвођачке организације коју одреди њихова матична организација ставити на тржиште производе који због својих значајки нису уобичајено обухваћени трговачким активностима предметне произвођачке организације.

2. Постотак производње било којег придруженог произвођача стављен на тржиште без посредовања произвођачке организације не смије премашити 25% количине или вриједности. Међутим, чланице могу одредити нижи

процент. Ипак, чланице могу повећати тај проценат до 40% у случају производа обухваћених Uredbom Вијећа (ЕЗ) бр. 834/2007 или ако придружени произвођачи своју производњу ставе на тржиште преко друге произвођачке организације коју одреди њихова матична произвођачка организација.”

У прилог наведеној констатацији, Параушић (2018) истиче да: „Произвођачке групе и организације произвођача и њихова удружења у ЕУ имају статус правног лица и могу имати корисну улогу у: концентрацији понуде, побољшању маркетинга, планирању и прилагођавању производње тражњи, оптимизацији трошкова производње и стабилизацији произвођачких цијена, реализацији истраживања, промоцији најбољих пракси и пружању техничке помоћи и управљању нуспроизводима и алатима за управљање ризицима и тиме доприносити јачању положаја произвођача у прехранбеном ланцу” (Uredba ЕУ бр. 1308/2013).

У регулативи ЕУ у области подршке руралном развоју, истиче се да „произвођачке групе и организације помажу пољопривредницима да заједнички рјешавају изазове које намеће повећана конкуренција и консолидација крајњих тржишта у односу на пласман њихових производа, укључујући локална тржишта” (Uredba ЕУ бр. 1305/2013).

На крају 2015. године више од 9,5 милиона становника ЕУ било је удружено у 51.392 пољопривредне задруге које су запошљавале 675.566 радника и имале годишњи обрт од 347 милијарди евра (Carmen Quintana Cocolina with Cooperatives Europe’s team 2016). Ово приказује колико важну улогу пољопривредне и земљорадничке задруге играју на тржишту ЕУ у помагању пољопривредницима да им припадне већи дио додане вриједности у ланцу снабдијевања храном у свим државама чланицама.

Задруге чине велики дио тржишта пољопривредних производа у појединим секторима, а постоје и значајне разлике између земаља. Разлике међу секторима углавном су резултат карактеристика производа и производног процеса. У секторима млијека (> 50%), воћа и поврћа (> 40%), задруге имају значајан тржишни удио због осјетљивости производа, и високих трансакцијских трошкова у трговини овим производом. Такође, код вина (> 40%) и маслиновог уља (између 30% и 40%), задруге имају велики значај, иако са мањим тржишним удјелом. У секторима као што су тов говеда, свиња и оваца, животиње се често продају путем уговора трговцима или незадружним кланицама. Међутим, у неким земљама задруге и даље имају значајан тржишни удио у овим секторима.

Позиција задруга и задругарства, гледано у цјелини, у Републици Српској је на незадовољавајућем нивоу, што представља лимитирајући фактор за

интензивнији аграрни и рурални развој. Разумије се, у производњи која је најважнија полуга дјеловања задруга, кључно питање је унапређење конкурентности на тржишту. У Републици Српској значајан дио пољопривредних производа се производи на пољопривредним газдинствима. Остојић и сар. (2013) наводе да ову производњу карактеришу мале количине тржишних вишкова, хетероген асортиман, неуједначена квалитета, сезонске варијације у понуди. Поред тога, Дринић и Роквић (2011) истичу да руралну економију карактерише смањена привредна активност, слаба предузетничка иницијатива, као и иницијатива samozapošljavanja. Мирјанић и сар. (2008) такође истичу да су демографска и социоекономска ситуација узрочно-последично везане, те да ће будуће демографске промјене код становништва бити условљене промјенама у економском развоју. Таква негативна економска средина један је од узрока изразито миграционих кретања становништва, нарочито младог, и то, углавном, према градској средини. Све наведено представља отежавајуће околности за продају пољопривредних производа индустријским прерађивачима или трговинским посредницима, због чега дио пољопривредних производа остаје непродат или се продаје под неповољним условима. Због тога је неминовно подстицати задругаре, произвођаче и усмјерити их на удруживање и заједничко планирање, како би добили на квантитету и квалитету производа и остварили боље доходне ефекте.

Једини начин да се стање унаприједи је да се интензивира удруживање пољопривредника у задруге, чиме би се остварио и заједнички организован наступ на тржишту, који би довео до смањења манипулативних трошкова и лакшег приступа тржишту, усљед повезивања ланца производње и процеса снабдијевања тржишта пољопривредним производима. Задруге имају управо улогу концентрације хетерогене понуде великог броја релативно малих произвођача, те креирања хомогене понуде уједначеног квалитета, као и дисперзије таквог асортимана ка тржишту. На тај начин задруге би биле од суштинске важности и значаја, не само за задругаре осниваче, већ и за кооперанте и друге, мање произвођаче, у погледу преузимања и пласмана њихових производа, повољније набавке репроматеријала, те јачања преговарачке моћи у односу на друге тржишне учеснике. То у коначници води и постизању бољих пословних резултата за пољопривреднике, као што је то случај у развијеним земљама.

5.5. Број и структура пољопривредних задруга у Републици Српској

Према подацима Задружног савеза Републике Српске (ЗСПС), задружног регистра, података преузетих из извјештаја задружних ревизија, података добијених од АПИФ-а, надлежних судова и других извора информација, у Републици Српској су регистроване 382 земљорадничке и пољопривредне задруге, од којих су:

- 83 пословно активне задруге;
- 23 новоосноване задруге;
- 61 пасивна задруга;
- 181 задруга која не врши пословну активност;
- 34 задруге у којима је у току ликвидациони или стечајни поступак.

У оквиру 83 пословно активне задруге извршена је додатна категоризација у складу са подручјем дјеловања на локалном нивоу, примјеном важеће законодавне регулативе и задружних принципа у пословању, броја и структуре задругара, броја коопераната и запослених радника.

У оквиру јединственог задружног система Републике Српске, а у складу са територијалним надлежностима окружних привредних судова Републике Српске, утврђена је територијална заступљеност задруга у 63 локалне заједнице, односно постоји пет подручних статистичких јединица у складу са подручјем дјеловања задруга.

На бази расположивих података ЗСПС утврђени су основни елементи о заступљености активних задруга по локалним заједницама и подручним јединицама у Републици Српској:

- 83 задруге обављају пословну активност на подручју 31 локалне заједнице, највише на подручју града Бијељине – 11 задруга, те у граду Лакташи – шест задруга, и општинама Братунац, Модрича и Нови Град по пет задруга, Зворник, Градишка и Мркоњић Град по четири задруге;
- 83 задруге обављају пословну активност у пет подручних јединица у којима дјелује савјетодавна служба Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде (МПШВ): Бања Лука – 32 задруге, Добој – 11 задруга, Бијељина – 27 задруга, Источно Сарајево – седам задруга и Требиње – шест задруга;
- на подручју 32 локалне заједнице тренутно нема пословно активних задруга.

Када је ријеч о оснивању, усклађивању и усаглашавању задруга са одредбама Закона о пољопривредним задругама (Службени гласник Републике Српске

бр. 73/08, 106/09 и 78/11) и Закона о класификацији дјелатности (Службени гласник Републике Српске бр. 74/10), стање је сљедеће:

- од 83 задруге које обављају пословну активност, 73 су основане или су извршиле усклађивање организације, стања имовине, дјелатности и општинских аката задруга у складу са одредбама Закона о пољопривредним задругама (Службени гласник Републике Српске, бр. 73/08, 106/09 и 78/11);
- од 83 задруге које обављају пословну активност, десет задруга још увијек је регистровано у складу са одредбама Општег закона о задругама (Службени гласник БиХ, бр. 18/03), од којих је шест задруга извршило усклађивање дјелатности у складу са Законом о класификацији дјелатности Републике Српске (Службени гласник Републике Српске, бр. 74/10), односно четири задруге нису извршиле усклађивање ни са одредбама Закона о пољопривредним задругама ни одредбама Закона о класификацији дјелатности Републике Српске;
- на основу извјештаја о спроведеним задружним ревизијама, поједине задруге су покретале активности на усклађивању и усаглашавању, али због статуса умрлих задругара и немогућности поврата задружних удјела нису завршили поступак код надлежних судова, док поједине задруге нису ни покретале поступак усклађивања због неријешеног статуса задружне имовине или других разлога.

Анализа показује да постоје задруге које у потпуности послују у складу са Законом о пољопривредним задругама и задружним принципима, задруге које у потпуности не раде у складу са задружним принципима због одређених административних баријера, али и задруге које не раде у складу са задружним принципима и у суштини само носе назив задруге, а послују као приватне компаније (неусклађеност са законским одредбама, непостојање пословне сарадње са задругарима, органи задруге не постоје или постоје формално, избегавање задружне ревизије или непоштовање препоручених мјера ревизора, недоступност података о пословању и раду задруге и слично).

На основу података ЗСРС, 83 задруге које обављају пословну активност, сврстане су у сљедеће врсте и типове задруга: 31 општа, десет воћарских, пет повртарских, три воћарско-повртарске, три говедарске, 11 мљекарских, двије перадарске, три пчеларске, седам ратарских, двије за сакупљање шумских плодова, једна за производњу пива, једна за производњу вина и четири женске задруге.

Задружно чланство у 83 задруге које обављају пословну активност представља 1.396 задругара или, просјечно, 17 задругара по задрузи, од којих је из реда

пољопривредних произвођача 1.145 задругара или, просјечно, 14 задругара по задрузи, и 251 задругар из реда осталих или, просјечно, три задругара по задрузи.

Према презентованим подацима, задруге обављају пословну сарадњу и са 3.578 коопераната или, просјечно, са 43 кооперанта по задрузи, док је у задругама запослено 337 радника или, просјечно, четири радника по задрузи. У току сезонских радова задруге ангажују сезонске раднике на основу уговора о повременим пословима.

У Регистру задруга посебна категорија су 62 задруге, које се воде као пословно пасивне, које имају тренутне проблеме у пословању, органи задруге су пасивни и не врше у континуитету пословну активност, које располажу са респектабилном имовином, а приходе остварују само по основу издавања наведене имовине у закуп. У овој категорији су и новоосноване задруге, које уопште нису покретале пословну активност од оснивања (преко три године).

Ове задруге представљају потенцијалне задруге које могу, уз одређену институционалну подршку, остварити статус пословно активних задруга ревитализацијом и оживљавањем пословања и стављањем задружне имовине у функцију или стављања задружне имовине у функцију провођењем статусних промјена са постојећим или новооснованим задругама.

Укупно 11 задруга сврстано је у категорију пословно неактивних задруга. То су задруге које дужи низ година нису покренуле или уопште не врше пословну активност и које у континуитету остварују пословне губитке. За ове задруге неопходно је активирати механизме гашења и брисања из судских регистара (стечај, ликвидација, статусне промјене и слично). На захтјев задруга, повјерилаца или по сили закона, надлежни привредни судови у 33 задруге отвориле су стечајне, односно ликвидационе поступке, који још увијек трају. У 69 задруга закључен је стечајни, односно ликвидациони поступак, и оне су избрисане из судског регистра. Наведени подаци су промјењивог карактера, с обзиром на сталне промјене у пословним активностима задруга, оснивању нових задруга, брисању неактивних задруга и слично. Подаци сами по себи намећу питања и траже одговоре, који би допринијели унапређењу привредног амбијента за пословање задруга прилагођеног новим околностима.

Финансијски положај 83 активне пољопривредне задруге у Републици Српској у периоду од 2015. до 2018. године указује на то да је већина тих задруга пословала позитивно. Оне су 2018. годину завршиле за збирним нето добитком од 1,98 милиона КМ, у односу на 1,17 милиона КМ добитка на крају 2015. године.

Већина пољопривредних задруга је пословала са добитком, 65–75%, али није занемарив ни број оних које су на крају године забиљежиле нето губитак (22 задруге су пословале негативно у 2018. години). Приходи свих задруга заједно су били у просјеку 40 милиона КМ годишње и након 2016. године су у паду. Доминирају пословни приходи, а у оквиру њих приходи од продаје робе, који с временом опадају, и приходи од продаје учинака, који с временом расту, што упућује на то да се један број задруга окреће производњи властитих учинака. У складу са структуром прихода, у расходима преовлађује набавна вриједност продате робе, а слиједе трошкови материјала и зарада запослених.

Укупна актива 83 активне задруге била је вриједна око 44 милиона КМ и имала је тренд благог повећања у анализираном четворогодишњем периоду (Програм развоја пољопривредног задругарства Републике Српске за период 2019–2025. година). Претежно је чине пословна средства, а у оквиру њих повећавало се учешће текућих, а смањивало учешће сталних средстава. Међутим, на крају 2018. године тај однос је био и даље повољан, задруге су имале 22,8 милиона КМ сталних средстава (52%) и 20,8 милиона КМ текућих средстава (48%). У оквиру сталних средстава доминирају грађевински објекти, земљиште и опрема. Одређену опрему посједује $\frac{3}{4}$ задруга, објекте има око половине задруга, а земљиште $\frac{1}{2}$. Иако се ради о пољопривредним задругама, биолошка средстава (вишегодишњи засади и основно стадо) чине само око 5% њихове активе. У текућим средствима задруга доминирају залихе (око 40%) и потраживања од купаца (25%). Задруге имају већу вриједност у залихама робе, него у вриједности материјала, производње у току и у готовим производима, што упућује на њихову већу оријентисаност према трговини, него према производњи. Пасиву задруга чине капитал и обавезе, приближно по 50%. Учешће задружних удјела у капиталу је у порасту, за четири године увећани су за приближно два милиона КМ. Задуженост задруга није велика, око 15% вриједности пасиве, а с временом учешће дугорочних кредита опада, а краткорочних се повећава. Рочна структура пасиве је усклађена са структуром активе, јер су сва стална средства покривена капиталом и дугорочним кредитима. Вриједност обавезе према добављачима је на крају 2018. године било готово идентична вриједности потраживањима од купаца.

Пољопривредне задруге не запошљавају велики број радника, у просјеку 2,2 по задрузи. У периоду 2015–2018. година дошло је до смањења укупног броја запослених, и он се кретао 1–22 радника по задрузи, а има и задруга које уопште немају запослене раднике.

Анализирани подаци пољопривредних задруга указују на то да оне које су преживјеле транзицију и остале активне, могу успјешно да се носе са осталим учесницима на либерализованом тржишту. У будућности, задруге би требало

да повећају производњу властитих учинака и, поред продаје репроматеријала и опреме, усмјере се у већој мјери на откуп и даљу продају пољопривредних производа од својих чланова и коопераната. С обзиром на низак степен задужености, задруге би повећање обима своје активности могле финансирати кредитним средствима, нарочито уколико се за њих обезбиједи неки повољнији (привилеговани) услови позајмљивања.

Дакле, задруге би требало даље да шире своје пословање, више према производњи, преузимању и откупу, него према трговини репроматеријалима, а за то им треба додатни капитал, што би могле обезбиједити једним дијелом задуживањем, а другим дијелом могу да користе средства купаца и намјенска средства подстицаја по различитим основама. Због тога је потребно финансирање задруга уредити на начин који произлази из специфичности привређивања ових привредних субјеката.

Потребно је такође споменути да је формирање великог броја удружења пољопривредних произвођача значајним дијелом утицало да нема већег интереса произвођача за удруживање у задруге. Дакле, удружења произвођача по својој суштини не могу замијенити задругу, и ту има доста неразумијевања. Удружења углавном изграђују ставове и намећу се као партнер Влади која доноси аграрне мјере, како би што више добили новца за текуће и дугорочно финансирање, а немају заједнички наступ на тржишту, наступ према финансијским институцијама, унапређење и иновације у производњу и низ других елемената. Све то има задруга, ако је добро организована, и пружа својим задругарима кроз заједничко пословање.

5.6. Задружна својина и задружна имовина

Да би се могло говорити о питању задружне имовине и задружне својине у пољопривредном задругарству, прво је потребно упознати се са самим појмовима задружне имовине и задружне својине.

Према Vuјatović-Zakić (2000) задружна имовина у тржишним привредама представља скуп ствари, права и новца. Ова имовина се формира (у смислу извора финансирања послова задруге) на основу сљедећих елемената: оснивачки капитал најчешће у облику чланског депозита (задружни удјели), додатни капитал, зајмови, обвезнице, акције, поклони, легати и др. Ова имовина се увећава пословањем задруге као што се то дешава и код других привредних субјеката (банке, предузећа и друштва капитала) којима је циљ да, обављајући по закону регистрованој дјелатности, увећају својину својих оснивача (власника). Слично је и са задругама које су, такође, привредна

друштва (правни и привредни субјекти). Према томе њихов циљ јесте да својим пословањем побољшају економски положај својих чланова, тј. да увећају својину чланова задруге.

Када је ријеч о задрузи као привредном и правном субјекту потребно је истаћи да се у њој не могу изједначити појмови имовине и својине. Задружна имовина је шири појам од задружне својине. По томе се задруга разликује од других привредних субјеката.

Дефиниција својине према Glavinić (1955) гласи: „Право својине је најшире, у границама закона, право држања, коришћења и располагања једном ствари, која се може истицати према трећим лицима.” Glavinić (1955) закључује да је својина сложено право које се структурално исказује у три компоненте овлашћења: 1) државна која означава право фактичке власти над стварима; 2) коришћење као право на употребу ствари или прибављање плодова и других прихода; 3) располагање које означава право на одузимање аката којима се мијења супстанца ствари и преноси право својине на другога.

Vujatović-Zakić (2000) објашњава различите облике својине. Она сматра да при одређивању облика својине постоје два основна критеријума за њихово идентификовање, а то су садржина својине и начин реализације својинских функција. У том контексту, теорија најчешће заступа став да постоје само два облика својине: приватна, гдје је титулар својине приватно лице, и државна, гдје је носилац права својине држава. Међутим, у савременој пракси постоји и други приступ у идентификацији и разликовању облика својине који полази од начина реализације њених функција. Овај приступ се сматра реалнијим зато што је у његовој суштини одвајање својине над капиталом њених функција. Ријеч је о томе да својина над капиталом и њене функције, које се везују за управљање капиталом, не припадају истим субјектима.

Закон о пољопривредним задругама Републике Српске (2008) наставља законодавну традицију недјељиве задружне својине коју је као дугогодишњу праксу потврдио још југословенски Закон о привредним задругама из 1937. године. Ова се традиција у битним цртама одржала током читавог раздобља задружне својине (поред државне и приватне, у првом раздобљу послје Другог свјетског рата, 1945–1953), и затим друштвене својине (која се законодавно проглашава у савезној Уредби о земљорадничким задругама из 1954), до њезине постепене трансформације од 1990. године до данас.

Закон о пољопривредним задругама је изричито предвидио могућност да задруга „користи имовину у државној својини по разним основама” (члан 48, став 1) и да ће комисија коју је Влада формирала „утврдити имовину у државној својини које су задруге добиле од бивших друштвенополитичких

заједница по разним основама” (члан 48, став 3). Ова је одредба накнадно измијењена. Према сада важећем члану 48, став 1, непокретности у државној или друштвеној својини с уписаним правом коришћења, управљања и располагања у корист задруге уписују се као својина локалних заједница. Према новододаном члану 48а Закона о пољопривредним задругама, локалне заједнице дају такве непокретности у закуп задругама и другим правним лицима регистрованим за пољопривредну дјелатност, уз давање права првенства задругама досадашњим корисницима.

Тиме је дошло до значајне промјене материјалне, односно финансијске позиције пољопривредних задруга (Гунић 2020). Издвајањем непокретности које су прешле у својину локалних заједница смањила се имовина којом је задруга располагала и одговарале за своје обавезе прије трансформације. С једне стране, смањила се кредитна способност задруге, док је са друге стране даље кориштење ових непокретности условљено обавезом плаћања закупнине, што утиче на веће трошкове текућег пословања. Међутим, преласком одређених непокретности, као појединих имовинских предмета, у својину локалних заједница, укупне обавезе задруге се нису смањиле, али сада терете смањену имовину задруге. Локалне заједнице, као нови власници, преузеле су само дио активе, иако су неке обавезе задруга вјероватно настале такође по основи улагања у те непокретности.

Унутар ЕУ постоји велики број државних закона о задругама који одговарају најмање шест формално различитих модела законодавства:

- не постоји закон о задругама (нпр. Ирска, Данска);
- задружна регулатива у формално независном акту (нпр. Аустрија, Њемачка);
- задружна регулатива у трговачком кодексу (нпр. Чешка, Словачка);
- задружна регулатива у закону о трговачким друштвима (нпр. Луксембург) или у трговачком кодексу (нпр. Белгија);
- задружна регулатива у грађанском закону (нпр. Италија, Холандија, Француска);
- задружна регулатива у кодексу задруга (нпр. Португал).

Неке земље, попут Јапана, имају и посебне законе о задругама за сваки сектор. С друге стране, САД немају посебан савезни закон о оснивању задруга, али савезни закон се односи на пореска ослобођења задруга. С обзиром на то да свака од 50 држава има свој статут или статуте о задругама, њих укупно има 85. У многим земљама задруге могу имати правни статус, било као задружно друштво са ограниченом или неограниченом одговорношћу, као економска интересна групација, или као акционарско друштво.

Већина земаља нема обавезну одредбу о минималном капиталу за оснивање задруга. Чак и кад статуту захтијевају одређени износ основног капитала, он је често мањи од 1.000 евра. Међутим, у неким земљама захтјев за минималним капиталом је много већи. На Малти, на примјер, тај износ је до 100.000 евра за организације произвођача у пољопривредном сектору.

Пољопривредници у ЕУ имају више могућности у организовању унутрашњег управљања њихове задруге. Међутим, у многим задругама постоји простор за јачање капацитета управљања и контроле. Већина националних закона пружа довољну флексибилност за задруге да изаберу модел интерног управљања који одговара стратегији задруге, иако таква флексибилност не мора увијек бити попраћена, толико потребним, смјерницама. У неким земљама ЕУ задруге и национални законодавци треба да обрате више пажње на способност пољопривредних чланова да ефективно контролишу и управни одбор и професионално управљање, на примјер јачањем капацитета надзорног одбора и омогућавањем стручњацима који нису чланови да учествују у раду управних и надзорних одбора.

Vijman et al. (2012) идентификовали су више од 300 мјера европске, националне и регионалне политике који утичу на пољопривредно задругарство. Заједничко законодавство, правила о конкуренцији и финансијски подстицаји били су најчешће присутни. Многе мјере подршке потенцијално би могле користити задругама. Задруге посебно имају користи од флексибилног закона о задругама, јединственог опорезивања и јасно дефинисаних правила конкуренције. У неким секторима пољопривредне производње задруге су имале користи од Заједничке пољопривредне политике и неких њених реформи (нпр. у винарству и индустрији воћа и поврћа). Њихова препорука доносиоцима одлука на националном и ЕУ нивоу је да развију политике и мјере за подршку изградњи капацитета и техничке (организационе) помоћи, посебно за мале и start-up задруге. Ово се посебно односи за нове државе чланице ЕУ, гдје самоорганизовање отежава недостатак друштвеног и људског капитала.

Међутим, и поред позитивних страна удруживања и формирања задруга, овај облик пословног удруживања код нас не долази до изражаја и повезан је са низом проблема. Резултати истраживања такође показују да структура мјера и обима буџетске подршке, дефинисана у пољопривредној политици Републике Српске, није у складу са Заједничком пољопривредном политиком ЕУ (Mrdalj et al. 2016). Међутим, без обзира на овакве констатације, Мирјанић и Роквић (2012) истичу да с обзиром на тренутне перспективе развоја у БиХ, једноставно копирање модела какав постоји на нивоу ЕУ, не би било довољно или адекватно мјерило за побољшање услова у руралним подручјима у БиХ.

Удруживање пољопривредних произвођача један је од најефикаснијих модела њиховог опстанка на тржишту и задржавања конкурентности, поготово малих и средњих произвођача. Удруживањем у задруге, посебно у нове задружне облике, пољопривредни произвођачи добиће снажнију позицију у преговорима са откупљивачима, прерађивачима и трговачким ланцима, да лакше набављају репроматеријале и опрему за производњу, те лакши приступ кредитним, подстицајним, донаторским и другим средствима.

Због тога је потребно да се постојећа законска регулатива надогради и да подстиче удруживање произвођача у задруге, да омогући задругама нове облике организовања и привређивања (сложене задруге, произвођачке задруге и др.), да обезбиједи олакшице кроз смањење пореских и непореских давања, да институционално ојача Задружни савез, као кровну институцију, у спровођењу законом дефинисаних послова и да одређене послове обавља као повјерена јавна овлашћења и друго.

5.7. Закључак

Развој пољопривредног задругарства је један од кључних сегмената привређивања и социјалног развоја руралних подручја, базиран на адекватној примјени принципа међународног задружног савеза, потребама пољопривредника, руралног становништва, тржишта, потрошача и економије Републике Српске у цјелини. Због тога задружни субјекти и тијела, у сарадњи са владиним, стручним и научним институцијама, морају адекватним мјерама и активностима осигурати бржи и стабилнији развој пољопривредног задругарства.

Задружне и друге надлежне институције, својим континуираним активностима и мјерама, треба да воде процес враћања повјерења у задруге, као најповољнији облик организовања пољопривредних произвођача, а тиме, аграрног и руралног развоја.

Потребно је успоставити правила по којима статус задругара треба да стичу лица која уговарају производњу са задругом, кооперанти и други субјекти који сарађују са задругом и прихватају задружна правила и, при томе, треба повећати мотивацију за кооперанте и друге, како би постали чланови задруге.

Надлежни органи Републике Српске треба да креирају мјере аграрне политике, којима би јачао тржишни положај пољопривредног задругарства, удруживање пољопривредних произвођача у задруге, као и укрупњавање задруга и њихово удруживање у секундарне задружне облике. Дакле, неопходна су већа издвајања средстава из аграрног буџета и бољи приступ другим изворима средстава за потребе задруга.

Мјере подршке задружном сектору које се односе на задруге, њене задругаре и кооперанте, морају да се учине транспарентнијим и потребно их је унаприједити у складу са њиховим потребама. С тим у вези треба обезбиједити да се Законом о подстицајима у пољопривреди и руралном развоју Републике Српске дефинише одређен проценат од укупног обима аграрног буџета за дугорочни и текући развој задружних субјеката.

Нужно је обезбиједити континуирано задружно образовање за задругаре и менаџмент задруга као техничку подршку у јачању пословних активности задруга, начину управљања и друго, организовањем школа задругарства, одговарајућих обука и тренинга из области задругарства, упознавање са новим технолошким и другим достигнућима у производњи, пројектним активностима и слично.

Треба осигурати подршку унапређењу производње пољопривредних производа, како производње задругара-произвођача, тако и властите и производње у посједу задруга, коопераната и других субјеката који сарађују са задругом, те подршка техничко-технолошком опремању задруга, јачању конкурентности, коришћењем нових технологија и научних знања, тржишном позиционирању задруга, успостављање нових задружних организационих облика, почев од формирања предузећа, удружења, кластера и друго.

Неопходно је приступити реструктурирању постојећих и успостављање нових модела задруга (кооператива), у циљу задовољавања потреба пољопривредних газдинстава, при чему задруге треба да усмјеравају своје активности у сљедећим правцима: за комерцијална газдинства у подручјима са интензивном пољопривредном производњом; за некомерцијална газдинства, која нису оснивачи Задруге; за газдинства са отежаним производним условима у брдско-планинским и другим подручјима.

Поред ЗСРС, институције Владе (МПШВ, Министарство трговине и туризма), Привредна комора Републике Српске (ПКРС), морају дати подршку иницијативама и стварању услова за успостављање различитих пословних односа са партнерима задругарства, прерадом пољопривредних сировина, трговачким ланцима, произвођачима добара неопходних за репродукцију, као и успостављању свестраније међузадружне сарадње и сарадње са локалном самоуправом, те коришћење расположивих локалних ресурса у функцији развоја задругарства и економије Републике Српске.

Неопходна је већа подршка постојећим, активним, задругама, чије пословање и развојне иницијативе омогућавају бржи и свестранији напредак задруга, задругара и подручја на којима задруге дјелују. Истовремено, нужна је већа подршка оснивању задруга у срединама где оне не постоје или су у

претходном периоду угашене, а могле би значајно допринијети развоју у руралним подручјима.

Било би од велике важности да се подржи формирање задружних предузећа за обављање виталних функција у пословању, развоју, тржишту, организационо-економском позиционирању задруга, јер је то од суштинског значаја, не само за развој Задруга, већ цијелог подручја гдје оне послују. Развојем кластера у аграрном сектору Републике Српске, у чему задругарство треба да има кључну улогу, створиле би се могућност повећања конкурентности не само овог сектора, већ и значајног дијела привреде Републике Српске. С тим у вези неопходно је покренути иницијативу за усклађивање Законске регулативе у аграрном сектору са ЕУ регулативом; мапирање подручја према могућностима развоја пољопривредних производа и ажурирање јединствене базе података о пољопривредним субјектима и газдинствима; стварање услова за брендирање производа географског порекла у зависности од, ресурса, специфичности подручја, традиције и друго.

Савјетодавство је важан сегмент управљања процесима привређивања и развоја, како производних јединица (газдинстава), тако и пословним активностима задруга. Због тога, нужно је успоставити функцију савјетодавства, која може бити, у организационом смислу у два нивоа, а у функционалном смислу, да дјелује јединствено у задругарству Републике Српске. Ријеч је о потреби да задруге имају у свом саставу ембрион савјетодавства који би са јавним савјетодавством, представљао стручни фактор унапређења технологије, технике и развоја, свих оснивача - произвођача и задруге као цјелине.

Неопходно је формирати стручно тијело „савјет“ за унапређење пољопривредног задругарства, састављен од компетентних кадрова из различитих институција, који би својим стручним и научним ангажовањем давали приједлоге и препоруке за даљњи развој. Иницијативу за то треба да покрену ЗСРС и МПШВ у сарадњи са ПКРС.

Све мјере које би се подuzele не би биле могуће док се прво не ријеша питање задружне имовине и задружне својине, јер то питање представља основ за покретање активности оних задруга које још увијек нису ријешиле то питање. Задруге које имају ријешено питање задружне имовине и задружне својине имају основ за ширење и покретање додатних активности. Јачањем појединачних задруга уједно јачамо и цијели задружни сектор што се и те како одражава на развој пољопривредних произвођача који доводи до развоја подручја у којем они живе, а уједно и пољопривредног сектора читаве земље.

Литература

- Bijman J, Iliopoulos C, Poppe KJ, Gijselinckx C, Hagedorn K, Hanisch M, Hendrikse GWJ., Kühn R, Ollila P, Pykkönen P, van der Sangen G (2012) Support for Farmers Cooperatives. European Commission, p 7
- Boučková B (2002) Agriculture cooperatives: perspectives for the 21st Century. *Agricultural Economics* 48(4):166-170
- Vasić Lj (1998) *Zadružna svojina i vraćanje imovine zadrugarima*. Zadružni savez Vojvodine, Novi Sad
- Vučković M (1957) *Zadrugarstvo*. Zadružna štampa, Zagreb
- Vujatović-Zakić Z (2000) *Koop menadžment*. Dunav grupa, Beograd
- Glavinic V (1955) *Vlasnički odnosi u zemljoradničkoj zadruzi*. Zadružni savez Jugoslavije, Beograd
- Гунић А (2021) *Задружна имовина и задружна својина у пољопривредном задругарству*. Мастер рад, Универзитет у Бањој Луци – Пољопривредни факултет, Бања Лука
- Delegirana uredba Komisije (EU) 2017/891 od 13.03.2017. o dopuni Uredbe (EU) br. 1308/2013 Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu sektora voća i povrća te prerađevina voća i povrća i o dopuni Uredbe (EU) br. 1306/2013 Europskog parlamenta i Vijeća u pogledu novčanih kazni koje će se primjenjivati u tim sektorima i o izmjeni Provedbene uredbe Komisije (EU) br. 543/2011. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32017R0891>. Приступљено: 4. маја 2020.
- Дринић Љ, Роквић Г (2011) Могућности развоја предузетништва у руралном подручју општине Србац. *Агрознање* 12(2):157–169
- Закон о пољопривредним задругама. Службени гласник Републике Српске бр. 73/08, 106/09 и 78/11
- Закон о класификацији дјелатности. Службени гласник Републике Српске бр. 74/10
- ICA (2017) *Smjernice o zadružnim principima*. Доступно на: <https://www.ica.coop/sites/default/files/publication-files/2017-02-15-hrguidance-notefinal-581762885.pdf>. Приступљено: 1. марта 2020.
- Karakas C (2019) *Cooperatives: Characteristics, activities, status, challenges*. Доступно на: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI\(2019\)635541_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2019/635541/EPRS_BRI(2019)635541_EN.pdf). Приступљено: 3. марта 2021.
- Копривица Р, Вељковић Б, Схарку А, Дедић Т, Маринов С (2009) Удруживање као модел развоја пољопривреде. *Економика пољопривреде* 56(3):481–491
- Mataga Ž (2005) *Poljoprivredno zadrugarstvo u Hrvatskoj*. *Sociologija i prostor* 43(1):17–42
- Mirjanić S, Rokvić G (2012) Evolution of rural development policy in Bosnia and Herzegovina. „Sustainable agriculture and rural development in terms of the Republic of Serbia strategic goals realization within the Danube region“, *Thematic Proceedings*, pp 889–906

- Mirjanić S, Vaško Ž, Ostojić A, Rokvić G, Mrdalj V, Drinić Lj, Vučenović A (2009) Population dynamics and structure in rural areas of the Republika Srpska. Symposium „Management of durable rural development“, Proceedings, pp 137–144
- Mrdalj V, Rokvić G, Nikic-Nauth P (2016) EU common agricultural policy and agricultural policy of the Republic of Srpska. AGROFOR 1(1):121–129
- Мирјанић С, Вашко Ж, Роквић Г, Фигурек А (2013) Стање пољопривредног задругарства у Републици Српској. Агрознање 14(4):557–565
- Општи закон о задругама (2002) Службени гласник Босне и Херцегобине бр. 18/03
- Остојић А, Дринић Љ, Мирјанић С, Вашко Ж, Роквић Г, Мрдаљ В, Фигурек А (2013) Промет пољопривредних производа на зеленим и сточним пијацама у Републици Српској. Агрознање 14(4):523–533
- Параушић В (2018) Значај и улога удружења пољопривредника у Србији. Агроекономика 47(80):43–51
- Програм развоја пољопривредног задругарства Републике Српске за период 2019–2025. година (2019) Задружни савез Републике Српске, Бања Лука
- Uredba (EU) br. 1308/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17.11.2013. о uspostavljanju zajedničke organizacije tržišta poljoprivrednih proizvoda i stavljanju izvan snage uredbi Vijeća (EEZ) br. 922/72, (EEZ) br. 234/79, (EZ) br. 1037/2001 i (EZ) br. 1234/2007. Доступно на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=CELEX%3A32013R1308>. Приступљено: 5. маја 2020.
- Uredba (EU) br. 1305/2013 Europskog parlamenta i Vijeća od 17.11.2013. о potpori ruralnom razvoju iz Europskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EPFRR) i stavljanju izvan snage Uredbe Vijeća (EZ) br. 1698/2005. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX%3A32013R1305>. Приступљено: 5. маја 2020.
- Rural Business and Cooperative Service (1998) Agricultural marketing cooperatives, Cooperative information report 45, section 15. Доступно на: <https://www.rd.usda.gov/files/CIR45-15.pdf>. Приступљено: 1. маја 2019.
- Higher Council for Cooperation (2000) Cooperative movements in the European Union. Ministère de l'emploi et de la solidarité, Secrétariat d'état à l'économie solidaire, Paris.
- COGECA (2015) Development of agricultural cooperatives in the EU 2014. European agri-cooperatives, Brussels
- Council Regulation (EC) No 1435/2003 of 22 July 2003 on the Statute for a European Cooperative Society (SCE). Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32003R1435>. Приступљено: 4. маја 2020.
- Uredba Vijeća (EZ) br. 834/2007 od 28.06.2007. о ekološkoj proizvodnji i označavanju ekoloških proizvoda i stavljanju izvan snage Uredbe (EEZ) br. 2092/91. Доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex%3A32007R0834>. Приступљено: 3. маја 2020.

Quintana Cocolina C with Cooperatives Europe's team (2016) The power of cooperation – Cooperatives Europe key figures 2015. Cooperatives Europe, Brussels.

Status and prospects of agricultural cooperative development

Gordana Rokvić Knežić, Stevo Mirjanić, Adrijan Gunić

Summary

Cooperatives in the Republika Srpska are in a position to face the consequences of development from the previous period, the consequences of the war and the creation of a new concept of cooperative development, starting primarily from changes in the legal, economic and political system of the country. There are two phenomena or two directions of development of cooperatives. First is the direction of development of newly established cooperatives that have fully or at least partially harmonized their operations with cooperative principles and legal framework and have a sound business and market policy. The other direction of stagnation and undevelopment refers to the still present so-called old cooperatives that have not adjusted their operations to the new legal framework or new market circumstances, and are very often burdened with lawsuits, within which significant cooperative and state property has been blocked. The experience of developed countries proves that cooperatives are one of the irreplaceable segments of agricultural and rural development and a very suitable form for free and voluntary association of producers. The role of cooperatives in the future is to influence the reduction of social and economic divisions and to direct the whole process in a fairer way. It could be said that cooperatives, from the point of view of their principles, represent irreplaceable forms of organizing people. They, in fact, by their structure and specifics, carry the keys to their own success. The parameters of cooperative adequacy are different, and the following stand out: priority of cooperative membership; diversity of cooperatives; strengthening the power of the people; careful resource management; creating financial power; strategic thinking. Cooperative membership must be the center of attention.

Keywords: Cooperatives, agricultural cooperatives, cooperative property, cooperative principles, cooperative values